

رابطه ویروس کرونا با عدل الهی و پاسخگویی به شبهات در منابع اسلامی

سیده کبری هاشمی^۱

چکیده

وجود شرور در عالم همواره ذهن بشر را به خود مشغول کرده است و از جمله متدیان که به دنبال فلسفه‌ای می‌گردند تا با اوصاف خدای حکیم و عادل در تضاد نباشد. منکران نیز این مسئله را پناهگاه خوبی برای الحاد یافته و در زمان پیدایش شرّ جدید به اعتقادات دینداران می‌تازند و باعث ایجاد شبهه و یا بی‌دینی برخی می‌شوند. به همین دلیل هدف از این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای تدوین شده است، شناخت رابطه ویروس کرونا با عدل الهی و پاسخگویی به شبهات در منابع اسلامی است. این پژوهش نشان می‌دهد که وجود شرور طبیعی مانند ویروس کرونا، با وجود عدل الهی منافاتی ندارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که روایات اسلامی، ضمن تأیید عدل الهی، دلایل مختلفی برای توجیه وجود شرور طبیعی ارائه می‌دهند. مفاهیمی همچون امتحان الهی، تقدیر الهی، حکمت‌های پنهان و کفاره گناهان، از جمله مهم‌ترین این دلایل هستند. این پژوهش نشان داد که روایات، به نقش اراده آزاد انسان در بروز برخی از مصائب و همچنین اهمیت صبر و استقامت در برابر رنج‌ها اشاره دارند. همچنین، روایات بر این نکته تأکید دارند که انسان در برابر بسیاری از وقایع طبیعی، همچون بلایا و بیماری‌ها، ناتوان است و باید به حکمت خداوند توکل کند. نوآوری این پژوهش در بررسی تطبیقی روایات مختلف و ارائه یک چارچوب واحد برای تفسیر شرور طبیعی است. یافته‌های می‌تواند به روشن شدن برخی از پرسش‌های فلسفی و دینی پیرامون رنج و مصیبت کمک کند و به مؤمنان در مواجهه با بحران‌هایی مانند کووید-۱۹، آرامش و امیدواری بیشتری بدهد.

واژگان کلیدی: عدل، عدل الهی، شرور، کرونا، منابع اسلامی، ویروس کرونا.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه حضرت نرجس سلام الله علیها ساری.

مقدمه

عدل الهی، یکی از مهم‌ترین اصول اعتقادی ادیان ابراهیمی و به ویژه اسلام است. این اصل بر این باور استوار است که خداوند در تمام اعمال و افعالش عادل است و هیچ‌گاه ظلم و ستمی روا نمی‌دارد. با این حال، وقوع بلایایی همچون همه‌گیری ویروس کرونا، پرسش‌هایی را در ذهن انسان ایجاد می‌کند که آیا وقوع چنین بلایایی با عدل الهی سازگار است؟ و چگونه می‌توان به شبهات و پرسش‌هایی که در این زمینه مطرح می‌شود، پاسخ داد؟

بی‌تردید، این پرسش از دیرباز ذهن بسیاری از اندیشمندان و دین‌داران را به خود مشغول کرده است اما با شیوع گسترده ویروس کرونا و تأثیرات عمیقی که بر زندگی بشر گذاشته است، این پرسش اهمیت دوچندانی یافته است. از سوی دیگر، برخی از افراد با سوءاستفاده از این رویداد، تلاش کرده‌اند تا به اعتقادات دینی مردم خدشه وارد کنند و عدل الهی را زیر سوال ببرند. اما، این موضوع صرفاً یک مسئله اعتقادی نیست. بلکه در حوزه‌های مختلفی همچون فلسفه، کلام اسلامی، فقه و حتی علوم پزشکی نیز قابل بررسی است. در این پژوهش، ما بر آنیم تا با اتکا به منابع اسلامی و به ویژه قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام، به این پرسش مهم پاسخ دهیم و ضمن تبیین عدل الهی، به شبهات مطرح شده در این زمینه پاسخ گوییم.

اهمیت این پژوهش از چند جهت قابل توجه است. اولاً، این موضوع از دیرباز در میان مردم و به ویژه جوانان، مطرح بوده و پاسخ‌های قانع‌کننده‌ای برای آن ارائه نشده است. ثانیاً، با توجه به گسترش فضای مجازی و انتشار شایعات و شبهات مختلف، ضرورت ارائه پاسخ‌های علمی و مستند به این پرسش بیش از پیش احساس می‌شود. ثالثاً، عدم پاسخگویی به این پرسش می‌تواند به ترویج شبهه و تزلزل ایمان برخی از افراد منجر شود. اگر به این پرسش مهم پاسخ داده نشود، ممکن است بسیاری از افراد به این نتیجه برسند که دین و علم با هم در تضاد هستند و یا اینکه خداوند عادل نیست. در نتیجه، ممکن است بسیاری از افراد از دین رویگردان شوند و یا به باورهای انحرافی روی آورند.

در مورد کرونا و عدل الهی، تحقیقات زیادی صورت گرفته است اما تحقیقی که به بُعد اعتقادی این پدیده پرداخته باشد، مشاهده نشده است با این وجود برخی از مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته درباره کرونا و عدل الهی، اشاره می‌شود:

- معصومه حلیمی (۱۳۹۹) طی تحقیقی با موضوع «واکاوی رابطه حوادث طبیعی و عدل الهی با تاکید بر ویروس کرونا» به این نتیجه رسیده‌اند که پدیده‌های طبیعی فرایند مجموعه‌هایی از علت‌ها هستند که بعضی نسبت به هم و در یک ردیف قرار دارند و بعضی در طول هم و در امتداد یکدیگر هستند.
- نظیفه فتحی (۳۹۹۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه شر طبیعی با بیماری کرونا، با عدل الهی در ساخت تکوین و جزا با رویکرد کلام و فلسفه» بیان می‌دارد که بررسی رابطه عدل الهی در ساحت تکوین و جزا با شرور طبیعی انجام شده است و برای این منظور آرای کلامی و فلسفه اسلامی درباره شرور واکاوی شده است.
- غلامعلی سنجرى (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «ویروس کرونا و عدل الهی و ارتباط آن با مسئله شرور طبیعی و اخلاقی»؛ تلاش می‌کند علاوه بر پاسخ به شرور طبیعی و اخلاقی، به بیان برخی فوائد آشکار ویروس کرونا پرداخته و عدم منافات وجود چنین ویروسی با وجود عدالت الهی به اثبات رسانید.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است، که این تحقیق حاضر علاوه بر تعریف ویروس کرونا و عدل و شرور، به بیان برخی شبهاتی که در این زمینه وجود دارد پرداخته شد و عدم منافات وجود چنین ویروسی با وجود عدل الهی به اثبات رسید.

۱. مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد تا هرگونه ابهام از نظر خواننده برطرف گردد. در ادامه به واکاوی واژگان عدل، شرور و کرونا پرداخته خواهد شد.

۱-۱. عدل

عدل عبارت است از: «میانۀ افراط و تفریط و حدّ وسط افعال و اقوال»^۱ چنانکه معروف است خیر الامور اوسطها (و گفته شده: عدل به معنای «مساوات» و قراردادن امور (کارها) در جایگاه خودشان است و علی علیه السلام در این رابطه می‌فرماید: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ تَوَاضِعَهَا... الْعَدْلُ سَائِسٌ عَامٌّ...؛ عدل امور را در جای

^۱ بحرانی، شرح نهج البلاغه ابن میثم، ج ۴، ص ۲۱۶.

خود می‌گذارد... و عدل صلاح‌اندیشی برای همگان است.^۱ عدل در اصطلاح شیعی^۲ «به معنای اعطای ثواب در مقابل نیکی و عقاب در مقابل گناه است.»^۳ خدای تعالی به چیزی بالاتر از عدل، که همان فضل الهی است. با بندگان رفتار می‌نماید.^۴

۱-۲. شرور

شر در معنای عام چیزی است که کسی به آن تمایلی ندارد. متضاد خیر است، «شر، امر عدمی است که ذاتی ندارد؛ بلکه عدم جوهر یا عدم کمالی برای جوهر است.»^۵ شر در ادبیات فارسی اسمی است که جامع رذایل و خطاها از جمله فساد، بدی، ظلم، ضرر، گزند، تباهی و ... است.^۶

طباطبایی در مورد شرور در عالم می‌فرماید: «آنچه باید دانست این است که شروری که در عالم به چشم می‌خورد از آنجایی است که با حوادث موجود در این عالم ارتباط دارند و با آنها پیچیده و درهم [تنیده] هستند؛ از این رو عدم‌های مطلق نیستند؛ بلکه عدم‌های نسبی اند؛ مانند انواع فقدان‌ها و نقص‌ها و مرگ و فسادهایی که در داخل و خارج نظام عالم پدید می‌آید.»^۷

۱-۳. کرونا

کرونا ویروس، برگرفته از ظاهر تاج خورشیدی ناشی از این اسپایک‌ها است. تاکنون چهار جنس از کرونا ویروس به نام‌های آلفا، بتا، گاما و دلتا شناسایی شده است.^۸ ویروس‌های تنفسی یک خطر نوظهور برای امنیت سلامت بین‌المللی است و منجر به اپیدمی‌های جهانی و بار مالی قابل توجه می‌شود. ۳۱ دسامبر ۲۰۱۹ میلادی خوشه‌ای از موارد عفونت شدید تنفسی در شهر ووهان کشور چین گزارش شد. در ابتدا بر اساس مشاهدات، این گونه به نظر می‌رسید که برخی از بیماران تاریخچه حضور یا کار در بازار عمده

^۱ نهج البلاغه، حکمت ۴۲۹.

^۲ ابن بابویه، کتاب الاعتقادات، ص ۱۰۳.

^۳ همان، ص ۶۹.

^۴ همان.

^۵ حسن زاده آملی، ابن سینا، الهیات شفا، مقاله هشتم، فصل ششم، صص ۳۰۶-۳۶۲.

^۶ دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۹، ص ۱۳۶۶.

^۷ طباطبایی، سی محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۲۵۸.

^۸ کساوندی، امیرانی، مروری بر کووید-۱۹ و پیامدهای ظهور آن، صص ۱۱۲-۱۲۴.

فروشی ماهی و غذاهای دریایی را دارند که بازار مذکور بلافاصله در روز اول ژانویه ۲۰۲۰ تعطیل شد و اقدامات سلامت محیط و گندزدایی در آنجا به طور کامل به انجام رسید. در نهایت این ویروس به کووید ۱۹ موسوم شد.^۱

۱-۴. شبهه

شبهه در لغت نامه فارسی به معنای پوشیدگی امری. مشابهت، شک، تردید، ظن، احتمال، اشتباه، اشکال، مثل، مانند آمده است.^۲ عمید شبهه را اینگونه معنا کرده است: «پوشیدگی کاری یا امری، امری که که در آن حکم به صواب یا خطا نتوان کرد، شک و گمان، اشکال در تمیز دادن حق از باطل یا حلال از حرام».^۳ در لغت نامه‌های عربی شبهه از ماده «شبه» است و صاحبان لغوی معنای متفاوتی را برای آن بیان کرده‌اند مانند:

مسی که اگر دارویی روی آن ریخته شود به رنگ زرد و طلایی در خواهد آمد و از این بابت که به طلا مشابهت دارد «شبهه» گویند.^۴

قرشی شبهه را به معنای شک، گمان، اشتباه و التباس درست به نادرست و حق به ناحق و واقع به موهوم دانسته است.^۵ ابن منظور شبهه را به معنی اشتباهی که از تصور نادرست و برخلاف حقیقت است که ممکن است انسان از چیزی داشته باشد.^۶

راغب نیز دو چیز که به خاطر شباهت و همانندی با هم قابل تشخیص و تمیز نباشند تعریف کرده است.^۷

ابن اثر هم گفته است که مشابه چیزی است که معنایش از ظاهرش گرفته نمی‌شود، به دو صورت است: یکی آن که وقتی به محکم ارجاع داده شود معنایش مشخص می‌شود و دیگری آن که حقیقت آن قابل

^۱ محدث اردبیلی، کرونا (تعاریف ،مداخلات، پیامدها) فصلنامه، ص ۲۳.

^۲ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۹۳۰.

^۳ عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۶۹۳.

^۴ فراهیدی، العین، ذیل واژه «شبهه».

^۵ قرشی، قاموس القرآن، ج ۲، ص ۳۵۲.

^۶ ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۳۹۳.

^۷ راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، ذیل واژه شبهه.

در نتیجه امتحان الهی که نتیجه آن تکامل و رشد انسان است، اختصاصی به بزرگسالان و افراد بالغ ندارد و از جهات منافی که دارد کودکان نیز می‌توانند در معرض آزمون الهی قرار گیرند تا رشد کرده و متکامل شوند.

د: نکته چهارم

هیچ کس مدعی این نیست که اتفاقات و مناسبات عادی در این دنیا عادلانه بوده و باید به دنبال عدالت کامل در همین عالم بود بلکه برعکس باید توجه داشت که اساسا دنیا ظرفیتی برای چنین حد از عدالت را ندارد و ناگزیر باید بر این باور باشیم که در جهانی دیگر، عدل الهی به شکل کامل، ظهور و بروز خواهد یافت. اتفاقا آنچه به عنوان مقدمه برهان عدالت برای اثبات زندگی پس از مرگ ارائه شده است همین مطلب است.

در همین راستا، به رنج دیدگان وعده داده شده که در سرای دیگر، به واسطه رنجی که تقصیری در آن نداشته‌اند از اجر و پاداش برخوردار گردند.

امام صادق علیه السلام درباره پاداش برخی مصائب در زندگی انسان که از مصادیق آن بیماری است، می‌فرماید:

«لَوْ يَعْلَمُ مَا لَهُ مِنَ الْأَجْرِ فِي الْمَصَائِبِ لَتَمَنَّى أَنْهُ قُرْضٌ بِالْمَقَارِیْضِ؛ چنانچه مومن می‌دانست که در مصیبه‌هایش چه مقدار پاداش دارد، هر آینه آرزو می‌کرد که اجزای بدنش با قیچی چیده و قطعه قطعه شود».^۱

کوتاه سخن اینکه ظهور و شیوع یک بیماری همواره به معنای عملکرد بد انسان و یا عذاب الهی نیست تا گفته شود چرا کودکان عذاب می‌شوند بلکه بخشی از بلایا ناشی از مداخله انسان و یا عملکرد طبیعی اشیاء است و برخی نیز به منظور امتحان و تعالی.

در مجموع، اگر به کودک شری وارد شد که تقصیری در آن نداشت قطعاً خداوند آن را برایش در دنیا یا آخرت جبران می‌نماید.

^۱ کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۲۵۵.

نتیجه گیری

زندگی در دوران قرنطینه با پیامدهای روحی روانی، اجتماعی، اقتصادی و اعتقادی همراه است. که باعث شکل گیری احساس منفی، بد بینی، ناامیدی، به آینده و همچنین افزایش رفتارهای وسواسی در خانواده‌ها می‌شود. نگران‌های اجتماعی و ترس از ادامه دار شدن وضعیت همه‌گیری ویروس کرونا، نگرش افراد، تجربیات و اعتقادات افراد را تحت تاثیر قرار داده است. مجموعه چالش‌های اعتقادی پیش رو پس از همه‌گیری بسیار سریع ویروس کرونا سبب شد تا به بررسی شرور کرونا با عدل با تاکید بر پاسخ به شبهات بپردازیم.

واژه عدل در به معنای قرار دادن هر چیزی در جای خود و یا انجام دادن هر کاری به نحو شایسته است. اینکه می‌گوییم خداوند عادل است، یعنی هم در نظام تکوین و طبیعت هر چیزی را تحت نظامی خاص و مناسب آفریده است و هم در عالم قانون گذاری و تشریع، تمام قوانین او عادلانه و به جا و باهدف خلقت هماهنگ بوده و هیچ گونه تبعیض و تفاوت ناروایی در آن قرار نداده است. بنابراین مقتضای عدل الهی این است که خداوند هر انسانی را به اندازه استعدادش مورد تکلیف قرار می‌دهد. و سپس با توجه به توانایی و تلاش اختیاری وی درباره او قضاوت می‌کند.

در یک تقسیم بندی کلی می‌توان به دو نوع از شرور اشاره کرد: شرور طبیعی که منشا آن طبیعت است، منشا آن کره زمین است و ارتباط مستقیم با انسان ندارد اما ممکن است ارتباط غیر مستقیم با انسان داشته باشد. مثل بلایایی مثل سیل و زلزله، طوفان، ویروس کرونا که از خارج انسان را مورد تهدید قرار می‌دهد ولی منشا آن انسان نیست.

شرور اخلاقی شروری که از طرف انسان، به طور اختیاری رخ می‌دهند، ولی منشا آن انسان و اختیار انسان است چون انسان دارای اختیار است می‌تواند هر کاری در عالم انجام دهد. افعال ناشایست و معاصی که از انسان‌ها انجام می‌دهند؛ همچون ظلم، خیانت، دزدی، تکبر، آدم‌کشی و هزاران عمل غیر اخلاقی دیگر که عموم انسان‌ها از آن خوششان نمی‌آید. و فطرتا از آن بیزار هستند. ولی منشا آن طبیعت نیست. منشا آن اختیاری است که خدا در من قرار داده است.

ویروس کرونا را می‌توان یکی از مصادیق شر طبیعی دانست البته اگر عامل به وجود آمدن این ویروس انسان باشد، می‌توان بر آن شر اخلاقی نیز نام نهاد؛ اما از جهتی که این ویروس از قوانین حاکم بر طبیعت نشأت می‌گیرد و بشر تنها با علم خود آن را کشف کرده است، شر طبیعی را می‌توان به آن اطلاق کرد.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه

کتاب

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، کتاب الاعتقادات، قم: موسسه امام هادی، چاپ سوم، ۱۳۹۲ ش.
۲. ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث والاثر، محقق: زاوی، طاهر احمد، قم: اسماعیلیان، ۱۳۶۷ ش.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالحياء التراث العربی، ۱۴۱۶ ق.
۴. بحرانی، ابن میثم، شرح نهج البلاغه ابن میثم، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵ ش.
۵. پلانتنیجا، الوین، فلسفه و دین (خدا، اختیار و شر)، ترجمه محم سعیدی مهر، قم: انتشارات طه، ۱۳۷۶ ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، اسلام و محیط زیست، قم: نشر اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۷. ———، تفسیر تسنیم، قم: نشر اسراء، ۱۳۹۳ ش.
۸. حسن زاده آملی، حسن؛ ابن سینا، حسین بن عبدالله، الالهیات من کتاب الشفاء، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ش.
۹. حسینی وردنجانی، حسین، اجرای حدود در اسلام، قم: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
۱۱. راغب اصفهانی، محمد، المفردات فی غرایب القرآن، تحقیق: عدنان داودی، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ ق.
۱۲. رصافی، محمد، کرونا، دین و الهیات (واکاوی بحران کرونا در پرتو الهیات و آموزه های اسلامی)، قم: انتشارات دانشکده اصول الدین، چاپ اول، ۱۴۰۰ ش.
۱۳. سبزواری، ملاهادی، منظومه حکمت، ج ۱، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۶ ش.
۱۴. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، مترجم: سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ش.
۱۵. عمید، حسن، فرهنگ جیبی عمید، تهران: راه رشد، چاپ چهارم، ۱۳۸۹ ش.
۱۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بیروت: دارالملکته الهلال، ۱۹۸۰ م.
۱۷. قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه سیدجواد مصطفوی، تهران: انتشارات علمیه اسلامی، ۱۳۶۹ش.

۱۹. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: انتشارات موسسه الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ش.

۲۰. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: ادنا، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ش.

نشریات

۱. سنجرى، غلامعلى، ویروس کرونا وعدل الهی و ارتباط آن با مسئله شرور طبیعی و اخلاقی، فصلنامه بین المللی میان رشته‌ای پروف لایف، دوره ۷، شماره ۲۳، ۱۳۹۹ش.

۲. کساوندی، آرزو؛ امیرانی، مهسا، مروری بر کووید-۱۹ و پیامدهای ظهور آن، مجله تازه‌های بیوتکنولوژی سلولی مولکولی، دوره ۱۱، شماره ۴۲، بهار ۱۴۰۰ش.

۳. محدث اردبیلی، ابوالفضل و همکاران، کرونا (تعاریف، مداخلات، پیامدها)، مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، شماره ۲۳، زمستان ۱۳۹۸ش.

۴. ملکیان، منصوره، فرصت‌ها و تعدی‌های ویروس کرونا برای محیط زیست، مجله رهیافت، شماره ۳۰، ۱۳۹۹ش.

۵. نصری، عبدالله، جبر و اختیار از دیدگاه علامه طباطبائی، فصلنامه حکمت و فلسفه، سال نهم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۲ش.

سایت

۱. خزائلی، محمد علی، درس کلام، جواب ارسطو از شبهه توحید/ فلسفه بلا و بیماری در اسلام، ۱۳۹۹/۰۳/۰۷.

۲. سایت راسخون، عدل خدا و عذاب فراگیر بیماری کرونا، ۲۲ فروردین ۱۳۹۹.